

Türk Dünyası

ARASTIRMALARI

27

ARALIK 1983

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Turan YAZGAN - Doç. Dr. A. Mertol TULUM - Doç. Dr. Enis ÖKSÜZ - Doç. Dr. Mustafa E. ERKAL - Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN - Yar. Doç. Dr. Ahmet YÖRÜK - Dr. Taner KARAHASANOĞLU

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI © Sayı: 27 © Aralık 1983 © İki Ayda Bir Yayınlanır. © Sahibi: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Adına Prof. Dr. Turan YAZGAN © Yazı İşleri Müdürü: Saadet PINAR © İdarehane: Hoşkadem Mahallesi, Kırıktulumba Sokağı, Belediye Sarayı Arkası, Ankaravî Mehmet Efendi Medresesi — İSTANBUL © Dizgi-Baskı: Kazancı Matbaacılık Sanayii © Fiyatı: 400 TL., Yıllık Abone Bedeli (6 Sayı) 2000 TL. Öğretmen ve Öğrencilere 1500 TL. Yurtdışı: Almanya 50 DM., A.B.D. 27 \$, Banka Hesap No.: Türkiye Vakıflar Bankası Aksaray Şubesi 20/20054-9 © Ziraat Bankası Aksaray Şubesi 13081.

HABERLEŞME ADRESİ:

P.K. 94 — Aksaray/İSTANBUL Telefon: 520 53 63

GAGAVUZLARIN HIRİSTİYANLIĞI KABULÜ ve İNANİŞLARINDAKİ İSLAMİ UNSURLAR MESELESİ

Yrd. Doç. Dr. Harun GÜNGÖR*

Moldavya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti başta olmak üzere, Sovyetler Birliğinin çeşitli bölgeleri ile Bulgaristan'da Provardya yakınında, Varna bölgesindeki köylerde, Dobruca ve Kavarna ile Bulgaristan'ın güneyinde Yanbol ve Topolovgrad çevresinde yaşayan Gagavuzlar; Peçenek, Uz (Oğuz) ve Kuman (Kıpçak) larla Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'u takiben Dobrucaya yerleşen Anadolu Selçuklu Türklerinin hıristiyanlaşmış olan bakiyeleridir.

Bütün göçebe Türk kavimlerinde olduğu gibi, Peçenek, Uz ve Kumanlar da tek tanrı inancına dayanan bir dine sahiptiler**. Bu kavimlerin Orta Asya'dan batıya doğru yöneldikleri, Karadenizin kuzeyindeki bozkırları ele geçirdikleri zaman da aynı dini inanışa sahip olmaları muhtemeldir¹.

Peçenekler 915 yılında Rus hududuna geldikleri, onlarla ilk olarak münasebette buldukları zaman, Ruslar henüz hıristiyan değillerdi. Peçenek-Rus münasebetleri, Rusların hıristiyanlığı kabul ettikleri 989 yılından sonra da devam etmiştir. Rus knezi Vladimır'ın hakimiyeti zamanında (972-1015) Alman misyonerlerinden Bruno, 1007 yılında Peçeneklere giderek,

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

** Eski Türk dininin Şamanizm ve Totemizm olduğu ileri sürülmüşse de, son yapılan araştırmalar, Türklerin Şamanizm ve Totemizm gibi bir inanç sistemi ve dinleri olmadığını, Türklerin İslâm'dan önce de tek tanrıya inandıklarını ve dinlerinin Tek Tanrı Dini olduğunu ortaya koymuştur. Bkz Prof. Dr. Hikmet Tanyu, İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara 1980, s. 20-1--202 + yine aynı yazarın, Türklerin Dini Tarihçesi, İstanbul, 1978, s. 21-30; Dr. A. Vehbi Eser, Türklerin Eski Dini Hanıtlık, Töre, Mart 1983 Sayı: 142, s. 73-74

¹ Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, IV-XVIII yüzyıl Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 1972, s. 104

bunlar arasında hıristiyanlığı yaymaya çalışmış, bazı kabileleri de hıristiyan etmişti².

1036 yılından itibaren Tuna havzasına inen Peçeneklere gelince, bu bölgede, Bizanslılarla münasebette bulunan Peçeneklerden bir kısmı, bir yandan kendi iç ihtilâfları, diğer yandan ise; Bizans İmparatorluğunun hıristiyanlık propagandasını "hududların dışarısında nüfuz tefevvukunun şartı ve hududların içinde ise birlik hatta varlık şartı olarak uygulaması yanında kavimlerin savaşçı ruhunu öldürmek için de kullanmaları" neticesinde hıristiyanlaşmışlardır³.

Peçeneklerin müslüman tüccarlarla temasta buldukları tesbit edilmişse de, bunlardan islâmiyeti kabul edenlerin olup olmadığı bilinmemektedir⁴.

Peçenekleri daha batıya atarak onların yurtlarını işgal eden Uzlar'da, 985 yılında Rus knezi Stavaslov'un müttefiki sıfatıyla Volga Bulgarları'na karşı harekete geçtikleri zaman Ruslar hıristiyan olmamışlardı. Bu bakımdan, Uzların da bu tarihlerde hıristiyan olmaları düşünülemez.

1064 yılında Tuna'yı geçerek Bizans ülkesine saldıran Uzların bir bölümü, Bizans ülkesinde hıristiyanlığı kabul etmiş, orada yerleşmişlerdir⁵. Uzlardan bir bölümü ise, Peçenekle birlikte Bizans ülkesinden tekrar eski yurtları (Orta Asya) istikâmetinde ilerleyerek Rus knezlerine sığınmış (1084), diğer ufak Türk zümreleri ile birleşerek "Karakalpak" (Çorniye Klobuky) ları meydana getirmişlerdir. Çoğunluğunu Peçenek ve Uzların meydana getirdiği Karakalpakların bir kısmı, hıristiyanlığın Ortodoks mezhebini kabul etmiş, bir yandan hıristiyanlaşırken, diğer yandan da slavlaşarak Rusların içinde kaybolmuşlardır. Diğer bir kısım Karakalpak ise, yine Rusların etkisi ile hıristiyanlığın Ortodoks mezhebini benimsemiş, milliyetlerini ise muhafaza etmişlerdir. İşte bu zümrenin 1224 deki

² Daniel-Rops, l'Eglise des Temps Barbares, Paris, 1965, s. 587; Or. Akdes Nimet Kurat, Peçenek Tarihi, İstanbul, 1937, s. 78-79.

³ Cami (Baykurt), Osmanlı Ülkesinde Hıristiyan Türkler (II. Baskı), İstanbul, 1932, s. 103

⁴ Kurat, Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri..., s. 104

⁵ Kurat, Peçenek Tarihi, s. 152

Moğol saldırısı sırasında tekrar Dobruca'ya gelerek, bölgede yaşayan daha önceki ırkdaşları ile karıştıkları tahmin edilmektedir⁶.

Uzun zaman Karadenizin kuzeyindeki steplerin (Deşt i Kıpçak) tek hakimi olan Kumanlar, Moğol istilasından çok önce, özellikle Kırım'da Cenova'lı ve Venedik'li Katolik misyonerler ve Fransiskan rahiplerinin gayretleri ile hıristiyanlık telkinlerine maruz kalmış, bunların bir kısmı Katolik olurken, diğer bir kısmı da Rusların etkisi ile ortodoksluğu seçmişlerdir. Kuman beylerinden Konçak'ın oğullarının "Yuriy" ve "Daniil" adlarını almış olmaları, onların da ortodoksluğa geçtiklerine delâlet eder⁷.

Gagavuzların mühim bir kısmını meydana getiren Selçuklu Türkleri ise, 1261 yılında II. İzzeddin Keykâvus'un Bizans imparatoruna sığınmasını takibeden yıllardan başlayarak hıristiyanlık telkin ve propagandasına maruz kalmış, sultanın maiyeti, bir oğlu ve kızı hıristiyan edilmişlerdir⁸.

Sultanı takiben Sarı Saltık'ın liderliğinde Rumeliye geçip, Dobruca'ya yerleşen müslümanların bir bölümü, Halil Ece ile Karasi iline geçmiş⁹, Rumelide kalanlar ise "Sarı Saltuk fevt olduğundan sonra mürted ve ahıryan"¹⁰ olmuşlardır¹⁰.

Şahsiyeti, fikri ve ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi olmayan Sarı Saltık'ın¹¹, 1300 yılında ölmüş olabileceği tahmin edilmektedir. Bu durumda, Dobruca'daki müslümanların zikredilen tarihten sonra hıristiyanlaştıkları düşünülebilir.

⁶ Kurat, Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri... s. 68; Kırımlı Abdullahoğlu Hasan, Gagavuzlar, Azerbaycan Yurtbilgisi Dergisi, Şubat 1934, Sayı: 26, s. 46-49; Mihail Ciachir, Besarabiealâ Gagavuzlârân Istoricasă, Chişinau 1934, s. 12

⁷ Kurat, Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri... s. 105

⁸ İbni Bîbî, el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l Umuri'l-Alâ'iyye, Tıpkı Basım (TTK yayınlarından), Ankara 1956, s. 637-38

⁹ Yazıcı-Zâde Ali, Tarih, Âli Selçuk, Topkapı Sarayı, Revan Köşkü, Nu, 1391, vr. 445 a

¹⁰ Yazıcı-Zâde Ali, a.g.e. vr. 445 b

¹¹ Tayyip Okıç, Sarı Saltık'a ait bir fetva, AÜİF. Dergisi, C. 1, Sayı: 1, s. 42-58; Franz Babinger, İslam Aksık, Sarı Saltık Oede md, C. X, s. 220-21

Gagavuzların hıristiyanlığın Ortodoks mezhebini kabul etmeleri, onlar arasında ortodoks misyonerlerin faaliyetlerinin varlığı ve münasebette buldukları Bizans, Rus, Yunan ve Romenlerin ortodoks olmaları ile açıklanabilir. Zira, 1812 yılından başlayarak 1878 yılına kadar Basarabya'nın her yanına hakim olan Ruslar, Kişinev metropolitliğini ele geçirmiş, bölgeye yerleştirdikleri Rus kolonizatörleri ve papaz sınıfı ile, bir yandan bölge halkını ortodoks mezhebine bağlamaya çalışırken, diğer yandan onları slavlaştırmaya gayret etmişlerdir¹².

Bizanslılar ve Ruslar tarafından hıristiyanlaştırıldığını gördüğümüz Gagavuzların, inanışlarında bir takım islâmi unsurlar göze çarpar. Bunların ilki, dinî terminolojidir. Şöyleki: Ruslar (Slavlar) tanrı için "Boje", Rumenler "Domn, Dumnezeu", Yunanlılar "Teos" kelimelerini kullanırken, Gagavuzlar islâmi bir terim olan "ALLAH" kelimesini kullanmaktadırlar¹³. Hiç şüphesiz burada kullanılan "Allah" mefhumu, islâmdaki doğmamış, doğurulmamış olan tanrıyı ifade için değil, hıristiyan ilâhiyatınca Ekânim-i Selâse'nin bir unsuru olarak kabul edilen "Baba" unsuru için kullanılmıştır¹⁴.

Burada şu hususu belirtmek isteriz ki, Eski Türkçedeki Tengri-Tanrı kelimesi, bugünkü çeşitli Türk lehçelerinde, her lehçenin fonetik özeliğine göre, Tengri, Tengere, Tingri, Tan gara, Tenri, Ture, Tanara... vb. şekillerde söylenmesine rağmen¹⁵, bu kelime Gagavuzca din kitapları ve sözlüklerde yoktur.

Gagavuzlar Kudüs'ü izyarete giden erkeklere "Hacı", kadınlara ise "Hacıka" derler¹⁶. Hacı adaylarının hacca uğurlanışı ve hacıların karşılanış merasimleri Anadolu'da yaşayan müslüman Türklerinki ile aynıdır. İkisi arasındaki temel fark; müs-

¹² R.P. Janin, *les Églises Separées d'Orient*, Paris, 1927, s. 120-21
Mihail Ciachir, *Dictionar Gagavuzo (Tıurco)-Român*, Chişinau, 1938, s. 10; G. A. Gaydarcı, E.K. Koltza, L.A. Pokrovskaya, B.P. Tukan, *Gagavuz'ko-Russko-Moldavski Slovar*, Moskva 1973, s. 41

¹⁴ Mihail Ciachir, *Dua Chtabâ Gagavuzlar ıcm*, Chişinau 1935, s. 5, 10, 11...

¹⁵ Prof. Dr. Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul, 1976, s. 18-19

¹⁶ Mihail Ciachir, *Dictionar Gagavuzo (Tıurco)-Român...* s. 59; Włodzimir Zajączkowski, *Przyczynki do etnografii Gagavuzow*, RO. (Krakow 1956), XX, s. 356.

lümanlar hacı olmak için Kabe'yi. Gagavuzlar ise Kudüs'ü ziyaret etmektedirler.

Kısaca ifade etmek gerekirse; Gagavuzlarca kullanılan bütün islâmi terimler, Cenet (Cennet), Cendem (Cehennem), Oruç, Hac, Haram, Helâl... vs. sadece hıristiyan ilâhiyatındaki anlamları ile kullanılmakta olup, islâmi hiç bir anlam taşımazlar.

Gagavuzların dini inanışlarında islâm öncesi Türk kültürünün izlerine rastlamak mümkündür. Şöyleki: Gagavuzlar hıristiyanlığın temel esprisine aykırı olarak kurban ibadetine fazlaca önem verirler. Hemen her işe başlarken ve işler başarıldıktan sonra kurban kesilir. Kurbanlar büyükbaş hayvanlardan yani, sığır cinsinden olabileceği gibi, küçükbaş hayvanlardan, koyun ve keçiden de olabilir. Gagavuz inançlarında horoz kurbanına da rastlanır. Horoz kurbanı eski Türk dininde olmadığı gibi, islâmda da yoktur. Horoz kurbanının hıristiyanlık öncesi slav dininden Gagavuzlara geçmiş olması muhtemeldir¹⁷.

Kurban ibadeti içinde en dikkate değer, Divan-ü Lügat-it Türk'te "İdük" (s. 63), adıyla anılan ve Gagavuzlarca da "Allahlık" denilen kurbandır¹⁸. Zajaczkowski, bu konuda şu bilgiyi vermektedir. Allahlık: Mal, mülk sahibi bir çiftçinin en güzel boğa yavrusunu kurbanlık olarak seçmesi ve kırlara salivermesidir. Allahlık adı verilen hayvan sürü ile otlamaz, ayrı beslenir. Bu hayvanlar ziyan dahi yapsalar tarladan kovulmazlar. Bu hayvanı kimse çalmaz, hırsızlamaz. Bunları dövmek, hırpalamak büyük günah sayılır. Gagavuzlar, bu hayvanlara kurtların bile dokunmadığına inanmaktadırlar¹⁹.

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere, kurban ibadetinin islâmi bir iz taşıdığını kabul etmek mümkün değildir. Gagavuzların zengin kurban kültüründe islâmdan çok, eski Türk kültürünün izleri vardır.

¹⁷ Mircea Eliade, Histoire des Croyances et des Idées Religieuses, Paris, 1983, s. 3, s. 39

¹⁸ Mihail Ciachir, Gagavuza (Türco)-Român... s. 10; Zajaczkowski, a.g.m. s. 357

¹⁹ Zajaczkowski, a.g.m. s. 357

Ölen kimse için "Can Pidesi" dağıtılması²⁰, ihtihar eden kimselerin "Urenha"larda olduğu gibi²¹, pencereden çıkarılması²², islâmi etkilerden çok, eski Türk kültürünün izlerini taşımaktadır.

Gagavuzların inanışlarındaki islâmi unsurlardan diğer birisi de, kilisede kadınların durumudur; bütün Ortodoks, Katolik ve Ermeni Gregoryen kiliseleri ile Protestan kiliselerinde kadınlar ve erkekler, yanyana dizilmiş sıralarda, hiç bir ayrıma tabi tutulmaksızın otururlarken, Gagavuz kiliselerinde "kadınlar üst katta-mahfilde bulunur ve sık parmaklıklar arasından bakarlarken, erkekler aşağıda dururlar. Kadınların erkekle karşılaşması uygunsuz telâkki edilir"²³.

Gagavuzlar, islâmiyette olduğu gibi, fakir, yoksul ve kimsesizlere yardımda bulunur ve buna da "Hayır" adını verirler²⁴.

Bütün bunlar, Gagavuz inançlarında az da olsa islâmi bir takım unsurların varlığını gösterir. Eski Türk kültürünün izleri ise, islâmi izlerden daha köklü olarak Gagavuz inançlarında varlığını hissettirmektedir.

Gagavuzlar niçin hıristiyanlığın dinî terminolojisini değil, islâmi terminolojiyi kullanmış ve kullanmaktadır? Bunun çeşitli sebepleri vardır:

a) Gagavuzlar Türktürler ve Türkçeden başka lisan bilmezler. Uzun zaman Osmanlı idaresinde kalmış, Türklerle münâsebetlerini kesmemişlerdir.

b) Gagavuzların mühim bir kısmını meydana getiren Selçuklu Türkleri, daha önce izah edildiği gibi, müslümanlıktan hıristiyanlığa dönmüş, yani mürted olmuşlardır. Bunların hıristiyan olmadan önce, islâmi terimleri bildiklerinde şüphe yoktur. Bu Türkler, hıristiyan oldukları zaman da kendi bildikleri terimleri kullanmışlardır.

²⁰ Zajaczkowski, a.g.m. s. 360

²¹ Prof. Dr. Abdulkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK yayınlarından, (İkinci Baskı), Ankara, 1972, s. 184

²² Atanas I. Manof, Gagavuzlar, Çev: Türker Acaroğlu, Ankara, 1939, s. 51

²³ Manof, a.g.e. s. 21

²⁴ Zajaczkowski, a.g.m. s. 360

c) Gagavuzların çoğunlukta bulunduğu Dobruca bölgesi, Bulgar Ekzarh'lığının kurulduğu 28 Şubat 1870 yılına kadar Yunan papazlarının etkisi altında kalmıştır²⁵. Bu zamana kadar çocuklarını rum okullarına gönderen Gagavuzlar, rumca'yı öğrenmemiş olsalar bile, Rum alfabesini öğrenmişlerdir. Fatih Sultan Mehmed zamanından itibaren başlayan, Yunan alfabesi ile yazılmış Türkçe (Karamanlıca) kitaplardaki dinî terimler, tamamen islâmi terimlerle karşılanmıştır²⁶. Karamanlıca denilen ve hemen hepsi dinî nitelikte olan bu kitapların hem Basarabya'lı Gagavuzlar arasında, hem de Bulgaristan'da yaşayan Gagavuzlar arasında mevcut olduğu, okunduğu tesbit edilmiştir²⁷. Bu kitaplarda daki terminoloji, yukarıda izah edildiği gibi islâmi terminolojidir; Allah, peygamber, Oruç, Kelime-i Şehadet, Haram, Helâl, Kurban, Cennet, Cehennem... vs.²⁸ Dikkate değer bir husus, bu kitaplarda da tanrı kelimesinin kullanılmadığıdır. Son zamanlarda gerek Kiril alfabesi ile, gerek Lâtin alfabesi ile yayınlanmış dinî kitaplarda da hep islâmi terimler kullanılmaktadır²⁹.

Sonuç olarak, X. yüzyıldan itibaren hıristiyanlık telkinlerine maruz kalar Gagavuzlar bir yandan Rusların, diğer yandan Bizans ve Yunanlılarla çeşitli misyoner teşkilatların faaliyetleri sonunda hıristiyanlaşmışlardır. Gagavuzların hıristiyanlığında, islâm öncesi Türk kültürünün izleri ile islâmi izlere rastlanmaktadır. Hıristiyan ilâhiyatına dair mefhumları izah ve anlatmada islâmi terimleri kullanmış ve kullanmaktadırlar.

²⁵ Osman Nuri Peremeci, Tuna Boyu Tarihi, İstanbul, 1942, s. 199

²⁶ Aurel Decei, Patrik II. Gennadios Skolarios'un Fatih Sultan Mehmet İçin Yazdığı Ortodosks İtikad-nâmesinin Türkçe Metni, Fatih ve İstanbul Dergisi, C. 1, Sayı: 1, s. 111-112

²⁷ Mefkure Mollová, Sur le terme "Karaman" et les recherches sur les "Karamans", De j, Ecmann, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı: 8-9 (1979-1980), s. 202

²⁸ Karamanlıca İncil ve Tevrat çevirilerindeki terimler için bkz: Ahti Cedid (AXTH TZET/T), İstanbul, 1905, s. 4, 5, 6, 7.. vd.; Aziz Kitaplar Yahud Ahti Atik ile AhtiCetitte (AZIZ KITA-TAP RIXOT AXTI ATIK İAE AXTI TZETITTE) İstanbul, 1856, s. 2, 3, 4, 886.. vd.; Hristiyan Mezhebinin Tarif ve alimi (XPI-TIAN MEZXE-TININ TAPİF BE TA-İMI), Konstantinepolei, 1900, s. 67, 68, 77, 80.. vd.

²⁹ Mihail Ciachir Dua Chitabâ Gagavuzlar İcm, Chişinai (1934, s. 3, 4, 58, 59.; Ai (Aiozlu) Evanghelieasâ, (Matta İncili), Çev: Mihail Ciachir, Chişinai, 1934, s. 12-68; İncil, yani Evangelion İncil İoanisin Tahriri Yüzre, Çev: İvan Todoroz, Dr. St. Tomova, Sofia, 1927, s. 3-112